

Földváry Miklós István

Földváry Miklós István (1978) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett latin szakos tanári diplomát 2002-ben, majd ógörög filológusi diplomát 2004-ben. Posztgraduális tanulmányokat ugyanezen egyetem Nyelvtudományi Doktoriskolája Ókortudományi Programjának keretei között folytatott.

Liturgiátörténettel és egyházzenevel —gyermekkori előzmények után— az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékén meghirdetett Középkori Latin Filológiai Programnak köszönhetően kezdett foglalkozni Déri Balázs vezetésével. Korán bekapcsolódott a szövegkiadói munkába, e tevékenysége a *Monumenta Ritualia Hungarica* sorozat előkészítésében és megindításában csúcspontot ért el. 2001 óta olvasószervezője a *Magyar Egyházzene* című folyóiratnak.

Szintén 2001-ben jelent meg első tanulmánya, ettől kezdve rendszeresen publikál tudományos és ismeretterjesztő folyóiratokban, tanulmányköteteken. Számos hazai és nemzetközi konferencián, főleg közel-keleti liturgikus gyűjtésen és nyugat-európai kutatóúton vett részt. Érdeklődésének elsődleges tárgya a középkori magyar liturgiátörténet írott forrásainak kritikai kiadása.

2002-től kezdve tanít előbb óraadóként, majd tanársegédként a LFZE Egyházzene és az ELTE BTK Latin Tanszékén többek között latin nyelvet, klasszikus és középkori szerzőket, zsolozsmatörténetet, összehasonlító vallástudományt, szöveg- és kiadványszerkesztést.

2004-ben sikerrel kezdeményezte a középkori esztergomi rítus szerinti zsolozsma történetileg hiteles, gyakorlati föllevenítését, majd 2006-tól a hagyományos római (ún. tridentini) miseliturgia nyilvános és rendszeres végzését Magyarországon. Megalapította az e törekvések intézményi háttéréül szolgáló *Szent Mihály Laikus Káptalan-t*, amelynek mindmáig világi vezetője (dékánja).

A doktori (PhD) szigorlatot 2008. június 23-án tette le *Adamik Tamás, Ritoók Zsigmond* és *Török József* előtt. Témái voltak: I. Patrisztikus homiletika, különös tekintettel az exegézisre; II. Bibliai szövegekritika; III. Liturgikus könyvkultúra a középkorban.

Bölcsészdoktor-jelöltként liturgia vagy koncert levezetésére nem volt kötelezve, de az egyházzenevel való szoros kapcsolata miatt jelképes doktori liturgiát mutatott be 2008. július 2-án, Sarlós Boldogasszony ünnepén Budapesten, a Belvárosi Szent Mihály-templomban. A liturgia anyaga az ünnep esztergomi rítusú, ünnepélyes második vespérása volt középkori források alapján. A celebráns ft. Kovács Ervin volt P. Balogh Péter Piusz OPraem és Alácsi Ervin János segédletével, a zsolozsmát a Szent Mihály Laikus Káptalan tagjai énekelték (zenei vezető: Fehér Judit), orgonán közreműködött Déri Balázs.

A „doktori liturgia” anyaga:

- Antifóna* — In Mariae Virginis utero
 109. *zsolttár* — Dixit Dominus Domino meo
Antifóna — Iubilet Deo omnis terra
 112. *zsolttár* — Laudate pueri
Antifóna — Fecit Dominus potentiam
 121. *zsolttár* — Laetatus sum
Antifóna — Deposuit potentes de sede
 126. *zsolttár* — Nisi Dominus
Antifóna — Esurientes implevit bonis
 147. *zsolttár* — Lauda Ierusalem Dominum
Responzórium — O praeclara stella maris
Himnusz — Adsunt festa iubilaea
Magnificat-antifóna — Magnificet Dominum

Források: *Breviarium Strigoniense*. Nürnberg 1484 (a proprium szövegei); *Breviarium Romanum*. Róma 1586 (zsolttárok, állandó részek); *Antiphonale Strigoniense saeculi XV*. Pozsony, Archiv Mesta EC. Lad. 3. „Knauz 3” (az antifónák és a responzórium dallamai); *Psalterium Budense saeculi XV*. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Mss. I. 3c (a himnusz dallama); *Liber Usualis*. Tournai 1956 (Benedicamus de beata Virgine dallama).

Disszertációját (témavezető: *Déri Balázs*) szintén 2008. július 2-án védte meg az ELTE BTK Múzeum körüti F épületében summa cum laude minősítéssel. Bírálója *Dobszay László* és *Madás Edit*, a bizottság elnöke *Ritoók Zsigmond* volt.

Rubrica Strigoniensis

A középkori Esztergom liturgiájának normaszövegei

A dolgozat két kötetre oszlik. Az első a tulajdonképpeni elemző szöveg, a második függelékesen közölt, három szövegkiadás, amelyek a munka kiindulópontját és legfontosabb forrását jelentették. Ez utóbbiak sorrendben az 1496 és 1520 között hat ismert kiadásban megjelent *Ordinarius/-um Strigoniensis/-e*, a Budapesti Egyetemi Könyvtár 73-as jelzetű latin kódexében szereplő *Rubrica Strigoniensis* (ismertebb nevén a „Szepesi ordinárius”), végül egy gyűjtemény az egyházi év teljes rubrikaanyagából hat kiemelkedően fontos magyarországi forrás alapján, amelyet egy közös alapszöveg rekonstrukciója és egy más forrásokból vett, az összehasonlítást megkönnyítő szöveggyűjtemény tesz teljesebbé.

Az első kötet célkitűzése, hogy a liturgikus normaszövegek, az ún. rubricisztika fennmaradt és föltételezhető magyarországi emlékeit bemutassa, elemezze és elhelyezze egy szélesebb tipológiai és történeti összefüggésben. Ezt egyrészt az indokolja, hogy az ismert hazai források kevesebben vannak anélkül, hogy teljes képet alkothattának egykori kontextusukról, másrészt az, hogy

a rubrikás szövegtípusok átfogó bemutatását nemzetközi szinten is csak kevesen kísérelték meg, ráadásul többnyire nem kielégítő módon.

A dolgozat ennek megfelelően négy nagyobb, párosával összetartozó egységre tagolódik. Az első rész a középkori rubricisztikát tárgyalja általában, a második a magyar forrásanyaggal foglalkozik. A harmadik rész az esztergomi források egyes nyelvi jellegzetességeinek elemzését adja, de fölvázolja egy teljesebb elemzés lehetőségének módszertanát is. A negyedik rész a függelékben közölt források, különösen az *Ordinarius Strigoniensis* liturgikus tartalmát mutatja be a főbb témakörök szerinti bontásban.

Az első rész első fejezete a kutatástörténeti előzményeket és azok elégtelenségét mutatja be, majd javaslatot tesz a hiányosságok orvoslására. Javaslatának lényege, hogy a középkori liturgikus normaszövegeket elsősorban a bennük foglalt tematika alapján érdemes csoportosítani és az így kialakított tipológiát kell utóbb összekapcsolni a kronológiai, liturgikus, szerkezeti adatokkal. A továbbiakban a dolgozat három forráscsoportra épít: 1. a modern, tudományos kiadást látott szövegek lehetőleg mindegyikére; 2. a fennmaradt magyarországi forrásokra; 3. a szerző katalóniai-mallorcai gyűjtésének eredményére. A második fejezet ennek alapján fölvázolja azt a nyolcféle szövegtípust, amely a források alapján megállapítható. Így különíti el az ordó, a térteljegyzék, a liturgiagramagyarázat, a konszuetúdó, az ordináriuskönyv, a direktórium, a ceremóniále és a szerkönyvi rubrikák típusát. A harmadik fejezet ugyanezt az anyagot helyezi el a liturgiátörténetben, kimutatva, hogy a felsorolt műfajok alakulása egy összetartó, majd egy széttartó folyamatban írható le, amelynek csomózódási pontja a XIII–XIV. századi, klasszikus típusú ordináriuskönyv.

A második rész visszafelé halad az időben. Az első fejezet könyvészeti és liturgikus szempontból ismerteti a fennmaradt négy, magyar rítusú ordináriuskönyvet, majd mindegyiknél kitér a forrás fölvetette, sajátos kérdésekre, kutatási lehetőségekre. A közelebről vizsgált esztergomi és „Szepesi” ordináriuskönyvvel kapcsolatban számos, a szakirodalomban újnak számító megállapítást is tesz. Az első fejezetet a nem magyar rítusú, de hazánkban őrzött ordináriusok és a tévesen ordináriusként számon tartott, de más műfajhoz tartozó rubrikáskönyvek ismertetése zárja. A második fejezet a liturgiagramagyarázat és a direktórium magyarországi nyomait kutatja. Az előbbi illetően elsősorban a Konstanzi Bernold-féle *Micrologus* hatását vizsgálja, az utóbbinál a kora újkor emlékei felé fordul. A harmadik fejezetben —ez a dolgozat leghosszabb és legtöbb eredeti felvetést tartalmazó szakasza— szerkönyvi rubrikák összevetéséből következtet arra, hogy az esztergomi könyvek egyes rubrikáinak föltűnően egységes megfogalmazása egy elveszett, közös ősrre vezethető vissza. Ez a szerző szerint egy, a XI. században a Német-római pontifikále mintájára szerkesztett, sajátosan esztergomi pontifikále, illetve annak ordóanyaga volt.

A harmadik rész az esztergomi források nyelvi jellegzetességeit elemzi a fejezetek sorrendjében lexikai, szintaktikai és grafikai szempontból. A lexikai fejezet végső célkitűzése egy glosszárrium, amelyet a dolgozat sajnálatos módon

még nem tartalmaz. Ha azonban hihetünk a szerző szövegismeretre épülő ítéletének, a rubrikás nyelv nemcsak Magyarországon, hanem általában is az egyik legjobb jelölője a források intézményes vagy regionális kötődésének, másfelől pedig megfogalmazásuk korának. A második fejezet a mondattani sajátosságok leírása és rendszerezése után különböző tényezőkre vezeti vissza a megfigyelt jelenségeket. Szerinte a korabeli átlag írott latinságához képest rendhagyó megoldások a műfaj prekaroling mintáinak hatásával, a szövegek sajátosan sokrétű hagyományozásával és a beszélt latinsággal hozhatók összefüggésbe.

A negyedik rész többnyire nem fogalmaz meg önálló eredményeket, legföljebb csak annak utolsó fejezete. Célja bevallottan nem is ez, hanem az, hogy kivonatolja és rendszerezze a mellékletben közölt források adatait. Ezek ugyanis számos diszciplína érdeklődésére számot tarthatnak, de a teljesség igényével való földolgozásukra csak a szöveg minden megfelelő adatának összegyűjtése és az adatok összevetése ad módot. Így az első fejezet az ünnephierarchia és a naptárszervezés kérdéseivel, a második a szolgáltatók kijelölésével és öltözetükkel, a harmadik a dallamutalásokkal és a zenei előadásmóddal, a negyedik pedig az egykori esztergomi székesegyház belső terére vonatkozó adatokkal foglalkozik.

Az egyes részeket rövid bevezető előzi meg és tételes összefoglalás zárja. Az elemző kötet végén terjedelmes bibliográfia található tematikus bontásban, amelynek a kiadott ordináriuskönyvekre vonatkozó szakasza valószínűleg a ma rendelkezésre álló legteljesebb gyűjtés a témában. A teljes dolgozat a független szövegkiadásokkal, valamint részletes, magyar és angol nyelvű összefoglalóval együtt letölthető a világhálóról is az ELTE Latin Tanszékének honlapján: http://latin.elte.hu/munkatarsak/FM_files/disszertacio.shtml

Tartalom

* Az eredeti szövegben a tájékozódást megkönnyítendő további, görög kisbetűkkel jelölt alfejezetek vannak, ezeknek föltüntetésétől alább —terjedelmi okból— eltekintünk.

I. Rubrikás szövegtípusok és liturgikus könyvkultúra	3
1. MÓDSZEREK ÉS SZEMPONTOK A RUBRIKAKUTATÁSBAN	7
a) A könyv mint használati tárgy	9
b) A könyv mint szöveg	15
c) A földolgozás módja	19
2. A RUBRIKÁS MŰFAJOK TIPOLOGIÁJA	27
a) Az ordó	29
b) A tulajdonképpeni „breviárium”: tételjegyzékek	34
c) A liturgiamagyarázat	38
d) A közös élet szabályai: konszuetúdó és kusztumárium	43
e) Az ordináriuskönyv	50
f) A direktórium	58
g) A ceremóniále	64
h) A szerkönyvi rubrikák	71
3. RUBRIKÁS SZÖVEGTÍPUSOK A LITURGIATÖRTÉNETBEN	75

a) Az írott szabályozás előtti liturgia	76
b) A liturgikus írásbeliség kezdetei	80
c) Az egységesedő latin hagyomány könyvhasználata	86
d) A monasztikus tényező	92
e) A római rítus helyi és rendi változatai	96
f) A liturgikus írásbeliség virágkora és a funkcionális szerkönyvhasználat	101
g) Az összesített szerkönyvek és a liturgikus gyakorlat polarizálódása	110
4. ÖSSZEFOGLALÁS	115

II. Az esztergomi rubrikás hagyomány 119

1. ORDINÁRIUSKÖNYVEK MAGYARORSZÁGON	123
a) Az Esztergomi ordináriuskönyv	125
b) A Rubrica Strigoniensis: az úgynevezett Szepesi ordináriuskönyv	136
c) Az Egri ordináriuskönyv	149
d) Telegdi Miklós pécsi püspök 1580-as Ordinarium-a	158
e) Egyéb magyarországi ordináriusok, illetve ordináriusként számon tartott rubrikáskönyvek	167
2. ELVESZETT RUBRIKÁS MŰFAJOK NYOMAI A MAGYAR KÖZÉPKORBÓL	179
a) Liturgiamaғыarázó részletek és a Pray-kódex Micrologusa	181
b) Az újkori rubrikás műfajok előzményei	195
3. AZ ESZTERGOMI MISE- ÉS ZSOLOZSMÁSKÖNYVEK RUBRIKAANYAGA	201
a) Az esztergomi szerkönyvek rubrikás szöveghagyományának forrásai	203
b) A Hartvik-agenda egyetlen változatban fennmaradt ordói	210
c) A korai esztergomi ordó-hagyomány párhuzamos szövegei	217
d) A rubrikás hagyomány eredete: egy esztergomi „ős-pontifikále”	230
4. ÖSSZEFOGLALÁS	243

III. Az esztergomi rubrikás nyelv 247

1. SZÓKÉSZLET ÉS FRAZEOLÓGIA	251
a) A glosszárium	251
b) A rubrikás szókészlet intézményes és területi megoszlása	257
c) A rubrikás szókészlet nyelvtörténete	261
2. ALAK- ÉS MONDATTAN	267
a) Alaktani jellemzők, szintagma-szintű ragozási rendhagyóságok	268
b) Állítmányhasználat, mellékmondatok, igenevek	274
c) A sajátosságok környezete és lehetséges okai	281
3. HELYESÍRÁS ÉS TIPOGRÁFIA	291
a) A szóalakok helyesírása	294
b) Központozás és tördelés	300
4. ÖSSZEFOGLALÁS	311

IV. Az esztergomi rubricisztika mint liturgiatörténeti forrás 322

1. NAPTÁRSZERVEZÉS ÉS ÜNNEPHIERARCHIA	322
a) Intézményes és elméleti háttér	322
b) A liturgikus napok kategóriáinak áttekintése	322
c) A rítus másodlagos anyaga	322
2. A SZOLGÁLATTEVŐK ÉS ÖLTÖZETÜK	322
a) Egyes szertartások asszisztenciarendje	322
b) A szertartások szereplői	322
c) A liturgikus öltözetek és színük	322

3. DALLAMUTALÁSOK ÉS ELŐADÁSMÓD	363
a) Dallamutalások	364
b) Az előadásmód	376
4. A KULTIKUS HELYRAJZ ÉS AZ EGYKORI SZÉKESEGYHÁZ BERENDEZÉSE	387
a) A templom „domborzata”, a főoltár és az előszentély	389
b) A Szent Kereszt-oltár és a lettner	391
c) A boldogságos Szűz oltára	396
d) A szentsír	400
e) Szent Fábían és Sebestyén vértanúk oltára, a sekrestye és a keresztkút	402
f) Az Oltáriszentség kápolnája, a harangok és az előcsarnok	405
5. ÖSSZEFOGLALÁS	409
V. Irodalomjegyzék — Elsődleges irodalom	413
1. RUBRIKÁSKÖNYVEK	413
a) Kéziratos források	413
b) Nyomtatott források	414
c) Szövegkiadások	415
2. SZERKÖNYVEK	424
a) Kéziratos források	424
b) Nyomtatott források	426
c) Szövegkiadások	428
3. TOVÁBBI FORRÁSSZÖVEGEK	430
VI. Irodalomjegyzék — Másodlagos irodalom	431
1. FILOLÓGIA	431
a) Liturgikus könyvkultúra, egyes források elemzései	431
b) Nyelvészet, szövegkiadás	434
2. LITURGIATUDOMÁNY	437
a) Liturgiátörténet, elméleti munkák	437
b) Érintkező területek (történelem, művészet, gondolkodás)	439
VII. A rövidítve idézett tételek jegyzéke	443